

HADTÖRTÉNELEM

DR. LIPPAI PÉTER EZREDES: FORRÓ NYÁR A DON-KANYARBAN

BEVEZETÉS

Egy katona számára mindig tanulságos lehet, ha olyan helyszíneken járhat, amelyek hadtörténelmünk fontos eseményeihez kötődnek. Ez független attól, hogy az adott helyszínen győztes, vagy éppen vesztes harcot vívtak a magyar katonák. Ha a katona alaposan felkészül az adott esemény egykori dokumentumaiból, és egykori térképek, terepvázlatok és tapasztalati jelentések, illetve a tanulmányok és visszaemlékezések segítségével megpróbálja az akkori eseményeket ráültetni a mai terepre, akkor olyan „élményben” lehet része, amely segít abban, hogy a múlt katonai tapasztalatai beleivódjanak a tudatába és a jelenkor feladataiban hasznosuljanak. A rögzülést erősítheti egy olyan érzelmi töltés, amelyet az jelent, ha az adott helyen a nagypapa, dédapa, vagy valamely a katona számára ismert családtag is a küzdők – ne adj Isten az elesettek – között volt. Különösen érvényes ez egy olyan csatamező esetén, mint a Don-kanyar, amely sok magyar család számára mind a mai napig egy fájdalmasan hangzó földrajzi megnevezés. Számomra – mint katonának és mint akit családi szálakon keresztül közvetve is érint a magyar 2. honvéd hadsereg ottani tragédiája – különösen nagy élményt jelentett ez az utazás.

AZ UTAZÁS ELŐZMÉNYEI

Az expedíció ötlete az egyik hadtörténelmi portálon született, amit egy, ott tagként szereplő újságíró, Lázni Miklós karolt fel. Mint

a szervezés motorja sikerült is megvalósítania az első pillanatra talán merész ötletet. Újságíró barátunk, aki „mellesleg” megszállott rádióamatőr (beceneve: Rádiós), fejébe vette, hogy 70 év után megpróbálna közvetlen rövidhullámú rádióösszeköttetést létesíteni egy, a Don partján felállított rádióállomás és a budapesti Hadtörténeli Múzeum udvarán üzemelő ellenállomás között. A rádióamatőrök technikájának színvonala nagyjából megfeleltethető a II. világháború során alkalmazott eszközök színvonalának. Egy ilyen kapcsolat felvételének tehát nemcsak szimbolikus jelentősége van, de szakmai teljesítmény is áll mögötte. Az expedíció tagsága a már említett portál tagságának a magyar 2. honvéd hadsereg 1942–43-as harcai iránt érdeklődő személyei közül verbuválódott hosszú hónapok alatt.

A hosszú internetes levelezgetések és fórumozások során egy 20 fős kontingens lehetősége kezdett körvonalazódni, amit behatárolt a „mozgathatóság” és persze a fő szervező által „összetalapozott” szponzori pénz is, ami még így is csak az utazási költségek egy részét tudta fedezni. Különböző egyéni okok miatt végül 14 fő jutott ki Voronyezsbe és a Don partjára.

Jó, ha egy ilyen típusú vállalkozás bizonyos fokú központi támogatást is magának tudhat. De itt nem feltétlenül az anyagi támogatásról van szó, sokkal inkább az erkölcsi támogatásról! Főként az expedícióról szóló híradások szempontjából volt hasznos a Honvédelmi Minisztérium és a vezérkar ilyen jellegű hozzájárulása. A támogatottság

szempontjából nagyon fontos tényezőt jelentett, hogy a közszolgálati TV is érdeklődést mutatott a téma iránt, ami egy velünk utazó forgatócsoport formájában realizálódott is.

Ezek alapján egy igen vegyes kis csapat állt össze az ország legkülönbözőbb pontjairól, amelyben volt informatikus, bolti előadó, középiskolás diák, aktív és nyugállományú rendőr, katonai hagyományörző, a témát kiválóan ismerő hadtörténész, hivatásos lepkevadász (természetkutató), néhány újságíró és egy katona is. Egy dolog viszont szorosan összekötötte őket: a téma – a magyar 2. honvéd hadsereg története és a hadtörténelem ezen fejezete iránti erős érdeklődés. A közös cél elég erősnek bizonyult ahhoz, hogy az úttal együtt járó sok nehézség ellenére is eredményesen és végig jó hangulatban teljen az expedíció.

A vállalkozás sikeréhez elengedhetetlen a helyszíni személyes kapcsolatok, amelyek csak képletesen voltak „személyesek”, mert az interneten kötetett a magyar és a voronyezi járás rádió-amatőrjei és katonai hagyományörzői között. Ez a két kis csoport volt az, akik a magyar utazóknak felbecsülhetetlen segítséget nyújtottak technikában, helyismeretben, a nyelvi nehézségek leküzdésében és persze emberi hozzáállásban.

Az expedíció fő célja egyfajta tisztelgés volt a Don-kanyarban elesett katonák és a helyi áldozatok előtt, függetlenül azok nemzeti hovatartozásától. Emellett lehetőség volt sokak számára a családi vonatkozások helyszíneinek esetleges megtalálására is. Igazi tudományos kutatómunkát a csoport sokszínűsége és a program összetettsége miatt nem igazán lehetett végezni, de az erre vágyók sem érezték feleslegesnek a „kirándulást”, mert a terepen szerzett tapasztalatok és adatok, valamint a személyessé váló helyi kapcsolatok jó alapot jelenthettek a további kutatásokhoz. Az expedíció időpontjából (nyár) fakadóan leginkább a nyári hídfőcsatákhoz

kapcsolódó eseményekre koncentráltunk, de természetesen a későbbi ütközetek helyszínéinél is megálltunk egy-egy gondolat erejéig, ha már a sorsunk odáig elvetett minket. Az elmúlt hét évtizedben a doni katasztrófa januárban történt eseményeit már sokan és sokféleképpen megírták. Éppen ezért én továbbiakban főként a kevésbé ismert hídfőcsatákra összpontosítok.

TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEK

Szinte pontosan hetven évvel kiérkezésünk előtt értek ki a Magyar Királyi Honvédség vitéz Jány Gusztáv vezérezredes által vezetett magyar 2. honvéd hadseregének első kötelékei a Donhoz. A magyar III. hadtest a Weichs-seregcsoport részeként ekkor már túl volt az első harcokon és az első véres veszteségeken, amely a Kurszk térségében (Tyim) június végén végrehajtott áttöréssel, majd előrenyomulással járt együtt a szovjet csapatok elkeseredett utóvédharcai közepette. A magyar szerzől a harcokban leginkább érintett nagykanizsai 9. könnyű hadosztály csapatai 1942. július 7–10. között érték el a nagyságában a Tiszára emlékeztető orosz folyó partját, de a teljes hadsereg csak augusztus végére ért ki a Don térségébe, amikor is a korábban ott támadó német csapatok leváltására azonnal védelmi állásokba rendelték. Ekkorra érkeztek be a IV. és VII. hadtest könnyű hadosztályai, valamint a hadseregközvetlen alakulatok is.

Ezekben a napokban a felvonulóban lévő teljes magyar 2. honvéd hadsereget a német 2., 6. és 4. páncélos, valamint az olasz 8., a román 3. és 4. hadseregekkel együtt az újonnan létrehozott B Hadseregcsoport (parancsnoka: előbb von Bock, majd Weichs vezérezredes) alárendeltségébe helyezték. A hadseregcsoport bal szárnyán elhelyezkedő hadseregeinek kellett biztosítaniuk a jobb szárnyon Sztálingrád és a kaukázusi

olajmezők felé támadó hadseregek északi szárnyát. Itt jelölték ki a magyarok védősávját is, északon a német 2., míg délen az olasz 8. hadsereg között. A hadsereg 200 km szélességű védősávjával jóval meghaladta valós képességeit. A magyar, úgynevezett könnyű hadosztályok lényegében dandár erővel rendelkeztek és csak két gyalogezreddel bírtak, ami hadsereg-szinten összesen 18 gyalogezredet jelentett. A hadsereg létszámának több mint fele nem harcoló alakulatokból tevődött össze. Ennek az volt a következménye, hogy a védelemnek nem volt hadműveleti mélysége és hiányoztak az ilyen helyzetben elengedhetetlen ütőképes és mozgékony tartalékok is.

Rádásul az egykori propaganda fotóknak köszönhető közhiedelemmel szemben az erősen kanyargó és holtágakkal tarkított folyó partja közel sem volt mindenhol ideális a védelem szempontjából. Sok helyen a mocsaras részek miatt a védelem peremvonalát a folyó víztükrétől több kilométerre jelölték ki, ahol azt igyekeztek a települések és erdők peremére támasztani. A jobboldali folyópart közel sem emelkedik mindenhol jelentősen a folyó vízszintje fölé, illetve helyenként éppen a túlpárti van magasabban. Részben a már említett erők hiánya és a védelem szélessége, részben pedig a terep adottságai miatt még az arcvonalban is voltak komoly rések az egyes állások között, amelyeket műszaki zárrakkal próbáltak több-kevesebb sikerrel „betömni”.

Klasszikus mélységi védelmi vonalak kiépítésére nem volt elegendő erő, ezért a védelem mélységét a fő mozgási folyosókat lezárni próbáló, támpontszerű állásrendszer és a peremvonalból esetlegesen kiszoruló csapatok által elfoglalni tervezett kisebb reteszállások képezték, amelyek alapját a nagyobb tűzgyorsaságú géppuskák, illetve a nehézfegyvernek számító aknavetők és páncéltörő lövegek jelentették. A hatékony védelmi tűz-

rendszer megszervezését nagyban nehezítette a védelem peremvonalára közel merőlegesen futó vízmosások, horhosok, amelyek mélysége, szélessége és hosszúsága jó lehetőséget biztosított a szovjet csapatok rejtett mozgására és átszivárgására.

Szintén a védelem mélységébe telepítendő tüzérségi tüzelőállás-körletek a löveganyag részleges elavultságából (főként a fogatolt tüzérség esetében) fakadó kis hatásos lőtávolság miatt meglehetősen közel kerültek a peremvonalhoz, ami nem csak az álcázás szempontjából volt szerencsétlen, de a folyó távolságának függvényében sokszor nem tudta biztosítani a folyóátkeléshez felvonuló és azt végrehajtó szovjet csapatok hatásos pusztítását sem. A csapatlégvédelmi eszközök száma, és a hadsereg alárendeltségében lévő repülődandár vadászrepülőgépei (22 db Re-2000 Héja) a nagyszerű egyéni teljesítmények ellenére sem tudták ebben a nagy szélességben biztosítani a magyar csapatok igazán hatékony védelmét a szovjet légierről szemben.

A NYÁRI HÍDFŐCSATÁK

A folyópart védelmének igazi kihívását az erősen kanyargós, mocsaras és holtágakkal is tarkított Don jelentette. A folyó bal partját birtokló és igen jó helyismerettel rendelkező szovjet csapatok ugyanis ügyesen kihasználták, hogy a kanyarokban létrehozott hídfőállásaikat csak „arcból” lehetett támadni. Átkarolási és megkerülési lehetőségek a folyó miatt nem voltak lehetségesek. Sok esetben a folyó túlpártjáról a két szárny irányából is megfigyelt tűz alatt lehetett tartani a hídfők ellen rohamozókat, minek következtében azok „tűzszakba” kerülhettek. Az 1943 januári támadás megindulási állásait jelentő két hídfőt a szovjetek hasonló helyeken alakították ki és védték meg Uriv-Sztorozsovoje és Scsucsjeperejhaja körzetében.

Ezeknek a hídfőknek a kiterjedése 30–100 négyzetkilométer között mozgott. Magaslataikkal, településeikkel, erdőkkel, horhosaikkal és lápos területeikkel nemcsak akadályozták a mögöttük kiépített átkelőhelyekre való rálátást, de rejtési lehetőséget és kiváló felvonulási területet is jelentettek egy esetleges szovjet támadás számára. A hídfőket a magyarok által földről nem belátható részeken általában víz alatti hidak és/vagy pontonhidak kötötték össze a mögöttes területekkel. A szovjetek nagy veszteségeik, valamint általános ellátási és utánpótlási nehézségeik ellenére is folyamatosan erősítették védelmi vonalaikat a hídfőkben és igyekeztek rejtve biztosítani az ode szükséges utánpótlást és erősítést. A folyó nyugati partján védelemre berendezkedő magyar csapatok pedig eközben úgy érezték, hogy a szovjetek folyamatosan tűzérsgéi és főként éjszakai légi csapásokkal „zaklatják” őket, ami rombolta az arcvonalban lévő magyar csapatok általános hangulatát.

A három hídfő közül a legnagyobb az Uriv-Sztorozsovoje közötti („Urivi kanyar”) volt a maga körülbelüli 10 km szélességével és 8 km mélységével. A hídfő szempontjából kulcsfontosságú volt az egyik nagyobb magaslatot uraló és nagy kiterjedésű Otticsihai-erdő, amely takarta a mögöttes kialakított szovjet átkelőhelyeket. Ugyanakkor jó rálátást és kilövést biztosított a szovjetek számára Ny és DNy-i irányba, és jól rejtette a védőket. Ez az erdő többször is elkeseredett véres harcok színtere volt a nyár folyamán.

Sesucsjei kanyarban a magyar állások a folyótól több kilométer távolságra kerültek kiépítésre a folyóval közel párhuzamos magaslatok úgynevezett harcászati gerincén. Az állások és a folyó közötti területet erdők, ligetek és mocsarak borították olyan sűrűségben, amely a településekkel együtt szinte nem is engedtek rálátást magára a víztükörré. A folyón történő rejtett átkelés lehetősége ezáltal adott volt.

Korotojak térségében megtartott harmadik szovjet hídfő ugyan a folyó egy viszonylag egyenes szakaszán jött létre, de a német – magyar csapatok utánpótlása szempontjából hadműveleti fontosságú Osztrogozsszk város közelsége miatt szintén komoly veszélyt hordozott magában. Ennek a viszonylag keskeny hídfőnek a szovjet védői számára az előnyt maga a városias település és a hídfő bal szárnyán elterülő mocsarak jelentették.

A magyarok felismerték a hídfőkben rejlő veszélyeket. A Donhoz történő kiérkezést követően, 1942 július közepe és szeptember közepe között több támadást is intéztek a hídfők felszámolására, de a súlyos veszteségek ellenére sem sikerült a kitűzött célokat teljesen elérni. A hídfőcsatákban nem csak a magyar 2. honvéd hadsereg valamennyi alakulata, de augusztustól néhány német kötelék is részt vett. Az említett harcok során kulcszerep jutott az akkor hadseregközvetlen alárendeltségben lévő 1. tábori páncéloshadosztálynak, amely szinte valamennyi ütközetben harcolt.

7. könnyű hadosztály megerősítve az 1. tábori páncélos hadosztály részeivel (30. harcokocsiezred, 51. páncélvadász-zászlóalj, 1. gépkocsizó lövészzászlóalj és 1. gépvontatású tüzérosztály) már július 18-án támadást hajtott végre az Urivnál lévő szovjet hídfő ellen és csaknem mindenhol kiértek a Donhoz, de a part menti mocsarakban meghúzódó szovjet erőket nem sikerült teljesen felszámolniuk.

1942. augusztus 6-án a szovjetek magukhoz ragadták a kezdeményezést és komoly ellentámadásokat intéztek a hídfők térségében annak érdekében, hogy azokat kitágítsák, és kedvező állásokat tudjanak elfoglalni. A legnagyobb sikereket az Uriv térségében védekező soproni 7. könnyű hadosztály (35 km-es arcvonalszakasz!) és a Korotojaknál védő 10. könnyű hadosztállyal (52 km-es arcvonalszakasz!) szemben érték el, ahol

sikerült a Potudany folyó mocsaras torkolata által elválasztott két fennsíkra kiérniük. A szovjetek kezébe került Sztorozsovoje és Uriv település, míg Korotojak nagy részét is visszavették. Ezekon a sikereken fellelkesülve augusztus 8-án a szovjetek a scsucseji hídfőt is próbálták kibővíteni. A 19. könnyű hadosztály 13/III. zászlóalját kivetették nemcsak Perejshaja, de három nap után Scsucsej településekről is. A szovjetek a hónap végéig a települések környéki magaslatból is többet elfoglaltak, minek következtében a magyar csapatok kedvezőtlen helyzetbe kerültek, mert állásaik a magasabban fekvő szovjet állásokból jól beláthatókká váltak. Augusztus 30-án a 19. könnyű hadosztály ugyan indított egy erőlen ellentámadást a hídfő felszámolására, de az hamar elakadt.

Az augusztus 10-én a 20. könnyű és az 1. tábori páncélos hadosztályok részeivel indított támadás Sztorozsovoje visszafoglalására súlyos veszteségek után az időközben a szovjetek által megerősített település szélén elakadt. Korotojakot az éppen beérkező tolnai 12. könnyű hadosztály a magyar páncélosok támogatásával először augusztus 7-én próbálta visszafoglalni, de sikertelenül. Az augusztus 15-én indult második támadást a német 336. gyaloghadosztály részei is támogatták, de ekkor sem sikerült jelentősebb sikereket elérni. A település romos épületei között a támadók lendülete megtört, és nem sikerült azt birtokba venni.

A német hadvezetés látván, hogy a magyar csapatok nem képesek önerőből a hídfők felszámolására, úgy döntött, hogy a német XXIV. páncéloshadtest-parancsnokság alárendeltségébe utalja a magyar 2. honvéd hadsereg védelmi sávjában a hídfőcsatákban érintett magyar és német seregesteket. Német részről a már korábban is ott lévő 336. gyaloghadosztályon kívül a 168. gyaloghadosztály és több tüzéregység került a Langermann-Erlencamp páncélos tábornok

által vezetett hadtesthez. Az így létrehozott ideiglenes köteléknek először a korotojaki, majd az urivi hídfőt kellett felszámolnia.

A korotojaki szovjet hídfő ellen augusztus 28-án indult meg a támadás. A magyar harcokcsikkal és a 13. könnyű hadosztály 7. gyalogezredével megerősített német 336. gyaloghadosztálynak három napos súlyos utcai harcok után szeptember 3-án sikerült megtörnie a szovjet ellenállást és 400 m-re megközelítette a folyót. A szovjet 6. hadsereg vezetése kilátástalannak látta a hídfő további védelmét és visszavonta a még a folyó jobb partján harcoló erőit. A német és magyar csapatoknak így szeptember 3-án sikerült elfoglalniuk a közvetlenül a Don-mentén húzóódó és jól megerősített korotojaki temp-lomdombokat, amelyek a szovjet védelem fontos állásait képezték.

Sztorozsovoje ellen az időközben részben feltöltött és egy német páncélvadász-osztállyal megerősített magyar 1. tábori páncélos- és a 20. könnyű hadosztály, valamint a szintén páncélvadászokkal megerősített német 168. gyaloghadosztály indult rohamra, míg Uriv térségében a magyar 7. és a 13. könnyű hadosztály részei támadtak. A támadó csapatok harcát két nehéz és két közepes tüzérsztály, egy német rohamlövegosztály, valamint két légvédelmi tüzérrüteg támogatta. A támadást egy órás tüzérségi tűz-előkészítés vezette be. A szeptember 9-én hajnalban indult támadás hatalmas vérvesztésekkel járó, több napos helység-harc-csal tarkított ütközetekbe fordult, amelyek azonban egy hét alatt is csak részleges eredményeket hoztak. Sikerült visszafoglalni Sztorozsovojét és környékének magaslatait, valamint Uriv nagy részét és a tőle északra elterülő néhány magaslatot is. Az Otticsihai erdőnél és Szeljavnoje térségében azonban a szovjet ellenállás ismét fokozódott, minek következtében a német–magyar csapatok ott elakadtak.

A német és magyar hadvezetés alulértékelt a hídfőt védő szovjet erőket. A hídfőt nem sikerült teljesen felszámolni, ami a területnyereségek ellenére is kudarcként értékelendő. Ráadásul Kovács Gyula ezredes, a magyar 2. honvéd hadsereg újonnan kinevezett vezérkari főnökének javaslatára a védelem peremvonalát az elért terepszakaszoktól 1–1,5 km-rel hátrébb, az Urivot Sztorozsovojeval összekötő völgy nyugati peremén jelölték ki. Ezzel önként lemondtak a nagy véráldozatokkal elfoglalt és közvetlenül a Don fölé emelkedő „Templomos domb”-ról, amely a későbbiek szempontjából nem volt túl szerencsés döntés. Ezt a javaslatot azonban az augusztus 25-én megsebesült Jányi helyére ideiglenesen lépő Csatay altábornagy elfogadta.

A TRAGÉDIA ELŐSZELE

Ezzel a „nyári hídfőcsaták” lezártnak voltak tekinthetők. A harcokban jelentősen meggyengült magyar 2. honvéd hadsereg nagyjából az elért terepszakaszokon megkezdte a védelem kiépítését, de még szeptemberben sem tudták biztosan, hogy télire az addigi állásaikban maradnak-e. Ennek következtében elhanyagolták azok teljes kiépítését. A hídfőcsatákban a hadsereg mintegy 26–27 000 főt veszített halottakban, sebesültekben, eltűntekben és hadifoglyokban. Kiesett a tisztikar 20, a légénység 15 és munkaszolgálatosok 6 százaléka. Az 1. tábori páncélosadosztály elvesztette páncélosainak felét és jelentős volt a tüzéség löveganyag-vesztése is. A komoly vérvesztések miatt a csapatokat át kellett csoportosítani és két zászlóaljat pedig fel kellett oszlatni.

Jobb szárnyon – az olasz Tridentina hadosztályhoz csatlakozva Kamisovától Nyikolszkijig a VII. hadtest (23., 19., 12. könnyű hadosztályok), középen Nyikolszkijtől Sztorozsevojeig a IV. hadtest (13., 7., 20.

könnyű hadosztályok), míg a balszárnyon a német 323. hadosztályhoz csatlakozva Sztorozsovojejtől Malsovoig a III. hadtest (6., 9. könnyű hadosztályok) rendezkedett be tartós védelemre. Az erőket nagyjából egyenletesen osztották el különösebb súlypontképzés nélkül. Az akkor érvényben lévő harcászati normák alapján ez a döntés lényegében csak egylépcsős, vonalszerű hadművelti védelem kialakítását tette lehetővé, amelyen még így is jelentős hézagok adódtak. A hézagok lezárásához alkalmazott robbanó és nem robbanó műszaki zárakhoz az arcvonalban nem rendelkeztek elegendő építő- és harcanyaggal. A hamarosan beköszönő csapadékos időszak lelassította az erődítési munkálatokat. Az állások kiépítésére főként a munkaszolgálatos alakulatokat használták, de gyakran a helyi lakosságot is be kellett fogni ilyen feladatokra.

A hídfőcsaták során már kiütköztek olyan hibák, mint a vezetés hiányosságai, a fegyvernemek és haderőnemek közötti együttműködés gyengesége, az ellátási és utánpótlási nehézségek. Noha a hadsereg mögöttes hadtápbázisain viszonylag nagy mennyiségű hadianyag, felszerelés és utánpótlás került felhalmozásra, azok csapatokhoz történő kijuttatása sok nehézségbe ütközött. Az üzemanyagot a magyar hadsereg a németektől kapta, akik viszont a sztálingrádi helyzet súlyosbodásával egyre hátrébb sorolták a magyar igényeket. A elégtelen szállítási kapacitásoknál főként a hadi- és harcanyag képezte a prioritást így a magyarok élelmezési és ruházati ellátása hamarosan alig működött. Az élelmisszer zömét is a németeknek kellett volna biztosítaniuk, amelynek a magyar gyomor számára való megfelelésével már akkor is gond volt, amikor még kellő mennyiségben jutott el a csapatokhoz. Az idő előrehaladtával már a mennyiség is egyre nagyobb gondot jelentett, ami nagyon negatívan befolyásolta a magyar csapatok erőnlétét.

A tél közeledte amúgy is rengeteg nehézséget okozott, amelyekre a magyar csapatok csak későn kezdtek meg a felkészülést. Ezekhez a nehézségekhez tartoztak az állások téliesítésétől, a téli közlekedésen, a higiénias viszonyokon, a téli ruházaton keresztül a fagyálló kenőanyagokig minden. A szállítás és mozgatás vonatkozásában nagyon komoly gondot jelentett, hogy a magyar szállító eszközök zöme még fogatolt volt, miközben a legyengült lovakat a lótap és szalma hiánya miatt már ősszel mélyen az arcvonalak mögött kialakított „lóüdültető állomásokra” kellett hátravinni. Ennek következtében nem csak az arcvonalban küzdők ellátása, de a tüzéség mozgatásának lehetősége is elégtelen szintre csökkent. Ezek a gondok párosulva a harcok során elszenvedett komoly vérvesztésekkel és a tervezettnél jóval hosszabb ideig tartó arcvonalszolgálatlaltal negatív hatottak a csapatok harci szellemére. A védelem hadműveleti mélysége és az ütőképes tartalékok hiánya ilyen viszonyok között már előre vetítette a magyar köztudatban ismert januári tragédiát.

KIÉRKEZÉSÜNK A DONHOZ

Az orosz vasutak jóvoltából mi is meg tapasztalhattuk az orosz nyár forróságát. A szerelvényünk hálófűlkés kocsijai közül pont abban nem működött a légkondicionáló berendezés, amelyben a csoportunk zöme is utazott. Természetesen még így is jóval kényelmesebben tettük meg Voronyezsig az utat, mint hajdanán katonaelődeink, úgy hogy senki sem mert igazán panaszkodni. Kijevnél a pár perces menetrendszerinti megállásnak köszönhetően sikerült a pályaudvaron egy gyors „egykor és most” fényképet készíteni. A kiismerhetetlen vasúti bürokrácia miatt nem sikerült a magyar 2.

honvéd hadsereg eredeti előrevonási útvonalt követnünk, mert Kijev után nem Kurszk, hanem Moszkva felé vitt az utunk. Az orosz fővárosban adódó négyórás várakozást igyekeztünk „operatíván” kihasználni és két váltásban gyors Vörös tér látogatást tettünk a szintén nagy élményt és kihívást jelentő moszkvai metró alkalmazásával. Moszkvától már „csak” 600 km-t kellett vonatoznunk Voronyezsig, ahol már vártak minket a helyi rádióamatőrök és hagyományőrök, akik egy VIP-változatú, 25 éves Ikarust béreltek, hogy elszállítsanak minket a szállásunkra. Egy ilyen kellemes fogadtatás után kellemetlen hidegzuhanyként ért minket, amikor a hotelben megtudtuk, hogy az egy hónappal korábban lefoglalt és visszaigazolt szállásunkat időközben kiadták a helyi katasztrófavédelem egyik tanfolyamának hallgatói számára.

Kb. egy óras telefonálgatás után végül keservesen sikerült egy szállást felhajtani a Voronyezsig folyó másik (keleti), oldalán, ahol csapatunk nagyobbik része egy a külsejében és infrastruktúrájában a 70-es évek lepusztult munkásszállójára emlékeztető szállóban került bekvártélyozásra. De a sobák legalább tiszták voltak és tudtuk, hogy úgy sem fogunk az alváson kívül sok időt a szálláson tölteni. A kevésbé lelkeseket azzal vigasztaltuk, hogy nagyapáink és dédapáink ennél sokkal nehezebb viszonyok között „kirándultak” hajdanán errefelé! Az egy nappal korábban személygépkocsival érkező forgatócsoportunk és a fő szervezőnk egy belvárosi apartmanban kerültek elszállásolásra. A csoportunk ilyen térbeli megosztottsága később okozott még „némi” szervezési gondot számunkra. A helyzetet tovább nehezítette, hogy mi nem igazán beszéltünk oroszul, míg a szállodák alkalmazottai meg nem igazán beszéltek sem angolul, sem németül, és persze magyarul sem. (sicc!)

SCSUCSJE

Expedíciónk első napján a helyi mezőgazdasági egyetem rektorhelyettese, Filonyenko professzor fogadott minket az egyetemen. A professzor hivatala mellett „mellékesen” a Voronyezs környékén folyó második világháborús események feldolgozásával foglalkozik és a témában több nemzetközileg is publikált könyve jelent meg már. Vezetésével megtekinthettük az egyetem ilyen témában született kis szaktúzeumát, amelyben sok magyar vonatkozású kiállítási tárgyat és leírást is találtunk. A rektorhelyettes előadásából megtudtuk, hogy az egyetem szoros kapcsolatot ápol több magyar oktatási intézménnyel és kutató intézettel, valamint társadalmi szervezetekkel is, amely összeköttetések nem csak szakmai, de hagyományápoló célokat is szolgálnak. A professzor előadása után rövid körsétát tehattünk az egyetem főépületében, amely a háború alatt hosszú hetekig volt öldöklő épületharcok helyszíne. A folyosókon sétálva nem csak a Nagy Honvédó Háborúban, de az Afganisztánban és Csecsenföldön elesett diákok emléktábláit is megtaláltuk.

A második nap reggelén fő szervezőnket és rádióamatőrünket a helyi rádióamatőrök szárnyaik alá vették és forgatócsoporttal együtt leutaztatták a tervezett rádióösszeköttetés megteremtésének helyszínére, az egykori Scsucsjei hídfő keleti részébe, ahol már üzemkészen várta őt a helyiek által biztosított rövidhullámú rádióállomás. A kapcsolatfelvétel a tervezett időpontban sikeresen létrejött, ami rádióamatőrünknek életre szóló élményt jelentett, és amiről a magyar és orosz sajtó egyaránt több vonalon is hírt adott.

Ezalatt a magyar közszolgálati TV forgatócsoportja a környékbeli egykori magyar állásrendszert filmezte és a helyi rádióamatőrökkel beszélgetett. A beszélgetés során kiderül, hogy 1943 tavaszán, amikor a hó

elolvadt, rengeteg elesett katona holtteste került elő a hó alól. A kemény tél után hirtelen beköszöntő meleg miatt a helyieknek nem volt ideje nemzeti hovatartozás szerint szelektálni és azonosítani őket, ezért a szovjet és magyar katonák földi maradványait egy nagy közös tömegsírba temették Scsucsjé falu mellett. A meleg időjárás azonban a vizet is megfakasztotta és nagy árhullám söpört végig a környéken. A frissen elhantolt holttestek közül sokat kimosott és magával sodort az ár. Azóta a helyiek nem tekintik a magyarokat ellenségnek és a Don folyót a két nép összekötő kapcsának tartják. Ennek jeleként hagyományos doni halászlével fogadtak minket, aminek ízesítéséhez a magyar katonák visszaemlékezéseiben is sokat emlegetett sárga mezei virágot is felhasználták, amely az egyik legjellegzetesebb növénye a térségnek.

A hídfőnek ebben a térségében előbb a 19. majd a 12. könnyű hadosztály ezredei harcoltak. A januári nagy szovjet támadás ez utóbbit érte itt. Nem volt egy szerencsés seregstest, hiszen ők már Korotojagnál is komoly vérvesztéseket szenvedtek, amikor kitérkezésük után rögtön ütközetbe vetették őket augusztusban az ottani hídfő felszámolására. Majdhogynem „üdülni” küldték őket Scsucsjéhez, a szeptemberi átcsoportosítás során, hogy kiheverjék a veszteségeiket. Ráadásul a Voronyezsi Front déli csapásmérő csoportosításának itt január 14-én induló támadása éppen váltás közben, váratlanul érte őket, ami további káoszt okozott a hazautazás gondolatában élő katonák között. Az ottani szovjet csapat elsőként elszenvedő 48. gyalogezrednek 24 óra leforgása után már csak 200 katonája maradt.

A körülbelül méter magasan tarka virágokkal és doni szamóccával borított hatalmas domboldalakon, az úgynevezett harcászati gerincen mind a mai napig szabályosan kivehetők a magyar állások nyomai, amelyek kb. 50–60 cm mély árkok formájában realizálódnak.

nak. A békés árkok felett mindenhol pacsirták énekelnek. Beugorva az állásokba rögtön kiderül, hogy a Don víztükre csak néhol csilán ki a dús növényzet közül kb. 1,5–2 km távolságra. Ráadásul a folyó irányába lefutó domboldal sok helyen domborúak, aminek következtében még növényzet hiányában is komoly holttér adódik a tüzelőállások zöme előtt. Ez lehetett a helyzet a nyári hídfőcsaták alatt is. Az egymástól mintegy 150 m távolságban lévő két védelmi vonalat futóárkok kötik össze. A szabályos távolságonként tompaszögben megtörő harcárkokban egymástól 8–10 méterre még látszanak az egyes katonák tüzelőállásai. A harcároktól hátrébb 40–50 m-re óvóhelyekhez visz egy közlekedő árok. A Scsucsjéba vezető országút déli oldalán újabb állásrendszert találtunk, de ott csak egy vonal került kiépítésre. Az úttól nem messze aknavető jellegzetes tüzelőállásának nyomai látszanak. A legmarkánsabb helyeken levettem a GPS – koordinátákat, hogy később térképeken pontosan lehessen azonosítani a helyszíneket.

Az árkok között több helyen is kisebb és nagyobb (valószínűleg 152 mm-es tüzérségi gránátoktól származó) gránátölcserék mutatják, hogy a szovjet tüzérség egészen jól belátta a magyar állásokat. Számomra elég érthetetlen, hogy a jó minőségű termőtalajjal rendelkező viszonylag enyhe emelkedőt 70 év alatt sem vonták mezőgazdasági művelés alá. Ellenkező esetben ezek az állások már rég nem látszanának. A dombvonulat egyik legmagasabb pontján, közvetlenül az országút déli oldalán áll a szovjet 18. önálló hadtest emlékműve áll. Tetején egy T-34/43 harckocsi vigyázza a tájat. A testén jobb oldalt találatot kapott harckocsit még a 80-as években szedték ki az egyik környékbeli mocsárból. Az iszap nagyon jó állapotban őrizte meg a páncélost, amely ideiglenes nyughelye volt a személyzetének is. Végül az emlékmű nyugati oldalán temették el az egykoron a 309. lö-

vészhadosztályban szolgáló kezelőszemélyzet tagjait, akik közül a parancsnokot a felirat szerint Zelenszkij Sztjepánnak hívták.

ÚTBAN KOROTOJAK FELÉ

A forgatócsoporttal együtt indulunk tovább Korotajak irányába. Terveinket a szerencse is kísérte, mert bárhol is álltunk meg az egykori történések felidézésére, szinte minden helyen gyorsan előkerültek azok a helytörténelemmel foglalkozó személyek, akik érdekes történetekkel és a helyszínek bemutatásával színesítették a forgatócsoport anyagát. A helyi „szakértők” felkutatásának leginkább bevált módja a falusi vegyesboltokban történő érdeklődés, amit kivétel nélkül mindig siker koronázott. Nagyon érdekes megállapítás volt számunkra, hogy annak ellenére, hogy egykoron a magyar 2. honvéd hadsereg megszállóként érkezett a területre, egy kivétellel mindenki csak olyan történeteket mesélt nekünk, amelyek a helyiek magyarokhoz fűződő pozitív élményét tükrözték. Ezt kezdetben csak velünk szembeni udvariasságként értékeltük, de idővel rá kellett jönnünk, hogy ezeknek a történeteknek elég sok valóság alapja is volt.

Az első nem tervezett megállónk Puhóvó falu határában volt, ahol a vasútvonallal párhuzamosan futó országúttól kb. 100 m-re a falu irányában egy SZU-152-es rohamlöveg állt alapzaton. (Ez a típus nem túl gyakori még a haditechnikai múzeumokban sem, mert a szovjet nehéz rohamlövegek első generációjához tartozik.) A forgatócsoport szakértőjével, Dr. B. Stenge Csaba hadtörténezzsel rögtön azon kezdtünk meditatálni, hogy ez mennyire lehet itt autentikus példány. Nem tartottuk valószínűnek, hiszen a típust csak valamikor 1943 tavaszán állították hadrendbe. Pár perc múlva megállt mellettünk egy magyar gyártmányú Suzuki Swift és kiszállt belőle a helyi általános isko-

la igazgatóhelyettesnője és a járási lap egyik tudósítója, akik szívesen elmesélték nekünk a páncélos történetét. Az emlékmű melletti emléktábláról azt tudtuk meg, hogy egy bizonyos Kozlov főhadnagy 1943. január 14-én harcokosi százada élén harcra keveredett a „fasisztákkal”, akiket sérült, de tüzelni képes harcokosijával két órán keresztül feltartóztatott, amíg a szovjet erősítés megérkezett. A helyi újságírótól azt is megtudtuk, hogy a rohamlövég egy közeli város roncstelepepéről került oda helyi kezdeményezésre jó tíz évvel korábban, tehát valóban nem volt sok köze az egykori helyi eseményekhez, de emlékműnek kiválóan alkalmasnak tűnt.

Az igazgatóhelyettesnő elmesélte, hogy a falu egykori templomának romjai mellett van egy magyar emlékkereszt, amely alatt állítólag még ma is magyar katonák nyugszanak. Kérésünkre elvezettek minket oda. A háború után romosan hagyott és magtárként használt templom mellett valóban ott állt egy kereszt. Egy része már hiányzik, de még mindig látszik rajta a felirat: 2. magyar hadsereg és egy megfakult nemzeti szalag. Évekkel korábban egy magyar turistacsoport állította. A helyszínen több történetet hallgathattunk meg arról, hogy a magyar katonák miként segítették a megszállás időszakában a helyieket hol élelemmel, hogy orvosi ellátással. Ezen kis kitérő után folytattuk utunkat.

Jó pár kilométerrel arrébb Kodubezt kerestük. Ez egy csaknem teljesen kihalt kis település pár, még működő gazdasági épülettel. Emberek sehol. A hadtörténészünk kedvéért álltunk meg itt, aki a Magyar Királyi Légierő történetének egyik szakértője. Szerette volna látni, hogy hol zuhant le vitéz Pánczél Imre hadnagy, aki 1943. január 11-én az arcvonal felett nagy valószínűség szerint a saját földi csapatoktól elszenvedett gyalogsági elhárító tűz következtében vesztette életét. A repülőhadnagy 1942 novemberében Messerschmitt 109-esre is megkapta az átképzést. Egy ilyen

repülőgéppel végrehajtott alacsonytámadásból visszatérőben kapta a végzetes találatot. Sajnos az eseményről a helyszínen nem tudunk meg többet.

KOROTOJAK

A második világháború során teljesen lerombolt Korotojaknál kétszer is jártunk. Első alkalommal a forgatócsoporttal, majd a csoportunk többi tagjával még egyszer elmentünk az egykori hídfőhöz. Második látogatásunkkor a helyi hagyományőrök is elkísértek minket. Itt kerültünk először „testközelbe” a Donnal, még ha csak egy kézmosás erejéig is. A Don vize kellemesen hűvösnek hatott a kánikulában. A jelenleg pontonhídként üzemelő átkelőhely déli hídfőjénél felállított T-34/85-ös emlékmű emlékeztetett arra, hogy a szovjet csapatok „...itt állították meg a fasisztákat.” Ebben az esetben is olyan páncélost állítottak az emlékműre, amely koránál fogva még nem lehetett ott a harcokban. A hajdan virágzó kisváros (más források szerint község) teljesen elpusztult az 1942 nyári hídfőcsaták és az 1943 januári harcok során. A ládtottak alapján ma csak „falu” szintjén éli mindennapjait a település. Igazán soha sem tudta kiheverni az akkor elszenvedett pusztítást. Helyi fiatalok javaslatára a hídtól nyugatra lévő magas partra is felkapaszkodtunk. Megérte, mert festői kilátás nyílt a folyó bal partjára, ahonnan a szovjet offenzíva is érkezett. A folyó jobb partját kilométereken keresztül kíséri közvetlenül a víztükör mellett a jellegzetesen fehér szakadásokkal tarkított partfal. A fehér, meszes talajban még mindig jól kivehetők az egykori magyar állások nyomai, de közel sem olyan kontúrosan, mint Scsucsjénél. Ez lehetett a korotojak „Tempolomos domb”, amelyet 1942. szeptember 3-án utolsóként adtak fel a visszavonuló szovjet csapatok. Jó lett volna a dombvonulat déli peremét is megnézni, ahol

a szovjet állásoknak kellett lenniük, de arra már nem volt idő.

A második korotójaki „portyánk” során sikerült megnézni a túlpártot is, ahol nagy kiterjedésű mocsarak nehezítették a folyóhoz történő kijutást, amelyek egyben több méteres nádrengetegükkal jól rejtették az éjszaka folyamán bennük megbúvó gyalogságot is. A nádasból nézve várként meredt felénk a déli oldal fehér partfala. Nem kis teljesítmény lehetett leküzdeni! Ugyancsak a második korotójaki portyánk során néztük meg a településtől keletre futó egykori vasúti töltést, amelyet a magyar páncélosok is használtak a szovjet hídfő elleni támadás során. Vasúti sín ma már nincs rajta, de a töltés gerincén talajút fut. Az itt húzódó mocsarakon csak ezen keresztül lehet járművel megközelelni a települést. A sok szűnyog és bögöly ad némi ízelítőt abból, hogy egykoron milyen „mellékjelenségekkel” kellett megbirkóznia még a magyar és szovjet katonáknak.

A vasúti töltéstől délre vettük az irányt, Osztrogozsszk felé, ahol orosz vezetőink hamarosan egy nyugati irányba futó talajútra fordultak velünk. A szántók és erdők között kanyargó út egyszer csak egy hatalmas vízmosáshoz érkezett, ahol megálltunk. Itt is mindenfelé tarka mezei virágok és pacsirták fogadtak minket. Először nem látunk semmit, aztán az elől haladók körében izgatott hangok hallatszottak. Itt is, ott is rozsdás vasdarabok jelzik, hogy itt volt „valami”. A kb. 20 m mély vízmosás meredek oldalában egykori fedezékek és tároló fülkék tűntek elő. A vízmosás felső szélén pedig tüzéségi tüzelőállások nyomai voltak felfedezhetők. Az egyik félig beomlott fedezékből egy rugós vaságy roncsa kandikál ki, míg a másikból egy dobkályha szikrafogó sapkája kerül elő. Valaki egy magyar gázálc kilégző membránjának fém házát emeli fel, mások hatalmas repeszeket vesznek kézbe. Aztán megtorpant mindenki. Előttünk halmokban állnak a roz-

dás 15 cm-es gránátok. Mindenki óvatosságból kerüli ki őket. Kissé arrébb egy letört gyújtóval „szerelt” 10,5 cm-es gránát árválkodik az egyik tüzelőállás sarkában. Érdekes, hogy a háború után a valószínűleg itt maradt magyar lövegeket elvitték a „roncsgyűjtők”, de a gránátokat hatástalanítás nélkül itt hagyták. Igaz, valaki később a bronzból készült vezetőgyűrűket azért csak leszerelte a gránáttestekről. Valószínűleg az értékesnek számított. A kísérőink elmondták, hogy a hatóságok sem a háború után, sem ma nem helyeznek nagy hangsúlyt az egykori csatamezők hatástalanítására. Óvatosan, a lábunk elé nézve, libasorban jártuk végig a tüzelőállás-körletet. Hat, nyolc löveg tüzelőállását lehet megszámlálni. A körlet két szélén két szabályosan kiépített golyószóró tüzelőállást találtunk. A keleti oldali mellvédjén ott hevert egy erősen rozsdás, de még egyben lévő, 31M Soluthurn golyószóróhoz tartozó tár. A térkép és a GPS alapján Korotojaktól kb. 5 km-re voltunk. A tüzelőállások iránya és a távolság alapján ez lehetett a hajdanán itt védő 13. könnyű hadosztály tüzéségének a tüzelőállás-körlete. Noha maga a békés és szelíd táj itt nem volt túl különleges, de a tapintható történelem mindenkit megérintett a csoportból.

GYEVICA ÉS URIV

Urivot Gyevicát érintve közelítettük meg. Gyevicánál leginkább a Potudany folyó mocsaras torkolata érdekelt minket az urivi fennsíktól délre. Itt 70 évvel ezelőtt is hatalmas ártéri ligetekkel és nádasokkal tarkított mocsár nehezítette meg a küzdő felek életét. Amint ereszkedtünk le a völgybe, jól kivehetők voltak szemben a korotójaki „krétahegyek”. A völgyben különösen nyáron komoly problémát jelentettek a különböző rovarok és csúszómászók, amelyből egy kicsiny ízelítőt hatalmas és agresszív bögölyök formá-

jában magunk is megtapasztalhattunk. Így már könnyebb volt megérteni azokat a régi fényképeket, ahol a magyar katonák „méhész kalapban” próbálták elfogyasztani az ebédjüket. Maga a Potudany folyó a januári visszavonulás egyik fontos útvonala is volt egyben, amikor a völgy déli meredélyein kiépített pár reteszállásból próbálták a magyarok lassítani a szovjet előrenyomulást.

A következő célpontunk Uriv település volt, ahol a forgatócsoporttal először felmentünk a „Templomos” dombra. Közben a csoportunk másik fele nyugati irányból gyalog közelítette meg a települést. Menet közben az egykori harcok sok nyomát láthatták állások és repeszek formájában. A „Templomos domb” nevét onnan kapta, hogy valaha ezen a dombon állt Uriv falu mindkét temploma. A háború során mindkettő elpusztult és soha sem állították őket helyre. Az egyik kertjét kezdetben (a júliusi harcok során) az itt harcoló magyar csapatok temetkezésre is használták. A szeptemberi harcok során a 7., és 13. könnyű hadosztály katonái nem kevés vérrel fizettek a domb ismételt bevételéért, amely meredeken emelkedik az egykori hídkelőlőhely fölé. Ma itt egy szovjet emlékmű áll, hirdelve a településért elesett szovjet katonák dicsőségét. A dombról leereszkedtünk a régi híd feljárójához, ahonnan még szemléletesebben látszott, hogy nem lehetett könnyű a szovjet katonáknak sem, amikor augusztusban elfoglalták a magaslatot. A januári támadás során a magyar csapatok már nem tartották ezt a dombot, pedig onnan a település másik oldalán kiépített magyar állások jól beláthatók és belőhetőek voltak. A dombról tulajdonképpen Korotojaktól egészen az Otticsihai erdőig be lehetett látni a magyar arcvonalat, míg ellenkező irányba viszonylag mély beláthatóság volt Szeljavnoje, azaz a hídfő mélységének irányába.

SZTOROZSOVOJE

Sztorozsovoje térségében egy egész napot töltöttünk. A szintén nagyon komoly pusztítást szenvedett kis falu vegyesboltjában percekben belül kiderült, hogy az iskolában kellene keresnünk a polgármestert, aki kiválóan ismeri a település múltját és maga is sokat foglalkozott a II. világháború időszakával. A deszka padlózatú iskolában az igazgató fogadott minket a jól felszerelt számítástechnikai tanteremben, ahol még kicsomagolatlanul állt az interaktív tábla „Made in Hungary” felirattal rajta. Az igazgató úr felhívta a polgármestert, aki azt ígérte, hogy egy órán belül visszaérkezik a szomszéd településről. Amíg a polgármesterre várakoztunk, kimentünk a falu északi határában húzóódó magas partra. A part magassága ott még szembeötlőbb, mint Korotojagnál. A part 30–40 m magas, vízmosásokkal cakkozott fehér falak formájában szakad le a folyó szintjéig. Csak helyenként vannak természetes feljáróként szolgáló lankásabb szakaszai. A magasra nőtt tarka virágtenger ellenére a magaslat peremén szabályosan kirajzolódnak a magyar állások nyomai. Kedvelt kiránduló hely lehet a csodás látványt nyújtó partszakasz, amit több tábornok nyoma és fából ácsolt padok tanúsítottak. Egy kicsit arrébb siklóernyősök keresték a termiket. A part falából időnként krétafehérre lekopott lejtőkúpok ugranak ki. Az egyikén jól megtermett mormota napozgatott és csak akkor tűnt el az egyik üregben, amikor már egészen közel értünk hozzá. Lábunk alatt a Don csaknem 10 km hosszan, nagyjából egyenes szakaszon kéken hömpölyög, amíg aztán keleten el nem tűnt egy erdővel borított magaslat mögött. Ott volt az egykori szovjet hídfő, az Otticsihai erdő mögött.

Szolgálati „kocka Ladáján” hamarosan megérkezett a polgármester, akiből dőlni kezdett a szó. Minden dombról és völgyről volt egy-egy története. Mutatatta az Otticsihai

erdő és a tőle nyugatra húzódó magyar állások közötti hatalmas szántóföldeket, amelyen egykor magyar és szovjet páncélosok vívtak egymással elkeseredett tűzharcot a nyári hídfőcsaták alatt többször is. Azokról a mezőkről még ma is gyakran kerülnek elő mindenféle „vasdarabok”. Az erdőben egy emlékmű hirdeti a végső szovjet győzelmet. A helyiek szerint 300 szovjet katona alussza alatta örök álmát míg a környékeliek odahordják az erdőből előkerülő rozsdás tárgyakat. Az erdő nyugati szélén is kimementünk a parthoz. Gyönyörű kilátás nyílik a magyar állásokra. Innen kilométerekre be lehetett látni a magyar állásokat. Érthetővé válik, hogy amikor augusztusban a szovjetek visszafoglalták ezeket a magaslatokat, akkor miért tudták visszavenni a tőle nyugatra húzódó állásokat és a települést is. Egy körülbelül másfél méter széles, pengeéles, kiugró gerincen a kevésbé tériszonyosak még vagy 100 métert tudnak előre menni. Onnan még jobban belátható nem csak a magyar állásrendszer, de látszik a Don keleti kanyarulatából is Otticsiha település felé, ahol egykor a szovjet átkelőhelyek voltak A függőleges falú gerinc alatt ősi kultikus hely található, ahová a helyi fiatalok is gyakran kijárhatnak, amit mi sem mutat jobban, mint a zöld fövénybe fehér kövekkel kirakott szerelmes szavak. A folyó felülete több helyen is fodrozódik. A polgármester szerint ott vannak azok a gázlók, amelyekről Jányi is említést tett, amikor a Dont jellemezte.

Ezt követően a polgármester még átvitt minket a falu másik, nyugati végében fekvő magaslatokra, ahol a magyar katonák szabályos kavernát vájtak a sziklás parti kőzetbe. Az szovjetekkel átellenes oldalon volt a bejárat, amelynek rejtett megközelítését egy vízmű is segítette, míg a kaverna folyó felőli nyílásánál alakították ki a figyelőpontot egy lejtőpihenő magasságában. A 10 km hosszú, csaknem egyenes szakasz körülbelül felénél épült a figyelőpont, ahonnan kiválóan

belátható az egész folyószakasz és a túlparti mocsaras terület is, amely az esetleges átkelőhelyek felvonulási útvonalait jelenthette. A polgármester szerint hajdanán még a ma kb. 5–6 km-re lévő erdők sem léteztek, így csak pár apró települést tudtak volna használni rejtőzésre a szovjet csapatok.

BOLDIREVKA ÉS RUDKINO

Ha már eljutottunk a Don-kanyarba, nem hagyhattuk ki a két magyar központi katonai temetőt sem. Urivtól nyugatra a Voronyezst Osztovozsszkkal összekötő műúttól nem messze található egy nagyon szépen rendben tartott 50x60 m-es kis temető, amelyet még 1997-ben hoztak létre Boldirevka település határában azzal a céllal, hogy a magyar katonák térségben előkerülő maradványait méltó helyre tudják temetni. A temető méretei miatt kicsinek bizonyult és bővítésére nem volt lehetőség. Összesen csaknem 8400 magyar katona került ide eltemetésre. A magyar kultúrvilágot időző szimbólumrendszerrel díszített kis temetőben gyertyát és mécsest gyújtottunk az ott nyugvó magyar hősök emlékére. Hasonlóan cselekedtünk Rudkinóban is, de egy-egy mécsest a szovjet katonák meglátogatott emlékhelyein is gyújtottunk.

A rudkinói II. Magyar Központi Katonai Temetőt 2003-ban egy 3,5 hektáros területen avatták fel szintén a már említett országút mellett. Létrehozásának célja ugyanaz volt, mint a boldirevkai temető esetében. A 6. könnyű hadosztály egykori védelmi sávjának Don feletti enyhe domboldalán méltóságteljesen kialakított temetőben eddig mintegy 20 000 magyar katona porhüvelyét helyezték végső nyugalomra és az ott található csaknem 1300 gránittáblára több mint 60 000 elesett és eltűnt magyar katona neve került fel. A temető bejáratánál a környéken előkerült magyar vonatkozású emléktárgyakból és leletekből kis múzeumot is berendeztek.

A helyi orosz hagyományőrök elmondták, hogy ma sem ritka, hogy építkezések, földművelés, vagy éppen csatatérkutatás közben komoly leletanyag kerül elő az egykori harcok helyszínén. Gyakran az is előfordul, hogy emberi maradványokra is bukannak. Úgy hogy a rudkinói temető méretei indokoltak, mert még nagyon sok egykori magyar katona sorsáról nincs biztos információ. Expedíciónk során több helyen is kaptunk olyan információkat, hogy az adott településen még nem exhumálták az összes ott elesett és eltemetett magyar katona sírját, illetve vannak olyan elszórt sírok, amelyekről megfeledkeztek.

HAZATÉRÉS ÉS TANULSÁGOK

Az utolsó Voronyezsben töltött nap a kultúra jegyében telt. Meglátogattuk a történeti múzeum hadtörténelmi gyűjteményét, amely az orosz birodalom kialakulásától egészen napjainkig követi nyomon az orosz hadtörténelem jeles eseményeit, főleg a voronyezsi vonatkozásúakat. Természetesen legnagyobb hangsúlyt a Nagy Honvédő Háború kapta, amely hatalmas diorámájával amúgy is kiemelkedik a többi korszakot bemutató tárlók közül. Az épület előtt kiállított haditechnikai eszközök zöme is a II. világháború időszakából származik.

Hazafelé ugyanazon az úton és módon utaztunk, mint kifelé. Moszkvában még több időnk volt a budapesti vonat indulásáig, mint első alkalommal. A többség azzal töltötte el az időt, hogy az impozáns moszkvai metróval ellátogatott a Győzelem Parkjába, amely a maga monumentalitásával és pompájával állít emléket az egykori Szovjetunió népei háborús erőfeszítéseinek. A kiállítás zárt és szabadtéri részében nem csak a Vörös Hadsereg egykori fegyverzetének jelentősebb légi- és szárazföldi típusai voltak megtalálhatók, de egykori ellenségeiké is, köztük sok magyar

vonatkozású tárggyal is. A teljes kiállítás alapos megtekintéséhez legalább egy napra lett volna szükség. A kiállított haditechnikai eszközök között sok igazi kuriózzummal találkozhat a téma iránt érdeklődő látogató.

Az expedíciónk céljait elérte. Rádióamatőrünknek sikerült hivatalos rádiókapcsolatot létesítenie a budapesti ellenállomással és bejártuk az egykori leghíresebb és hírhedtebb helyszíneket a körzetben Voltunk a magyar és szovjet katonai emlékhelyeken, ahol helyi barátainkkal együtt róttuk le kegyeletünket az elesettek előtt. Jártunk egykori magyar állásokban, ahol a történelem szinte még tapintható volt. A korábbi hazai félelmek ellenére mindenhol barátságosan és segítőkészen fogadtak minket és szinte kivétel nélkül az egykori magyar katonákról pozitív visszajelzéseket kaptunk.

A természet szépsége és a vérzivataros idők felidézése érdekes kontrasztot hozott létre, ami mindegyikünkben mély nyomot hagyott. Noha a tájnak voltak kimondottan festői részei is, de ettől függetlenül csak ezért talán nem lenne érdemes oda utazni. Viszont felidézve a múlt eseményeit, tisztelegve az itt elesett hősök és elődök előtt, ez a hétköznapiak mondott orosz táj egészen más arcot ölt. Sok egykori fényképet és az egykori harcok leírásait vittük magunkkal, amelyek a terepen szinte megelevenedtek. Látogatásunk során mélyen belénk ivódott a tikkadt gabonatáblák és a tarka mezők felett éneklő pacsirták hangja, a hatalmas napraforgó táblák, a temetők melletti ligetekben hangoskodó kakukk, valamint a méreteiben a Tiszához kísértetiesen hasonló Don krétafehér partszakadásainál sivító parti fecskék és gyurgyalagok hangja, miközben az egykori állások félig betemett árkai mentén bandukoltunk.

Eközben együtt elevenítettük fel a hajdan volt eseményeket egymás kölcsönös szellemi és lelki gyarapodására azoknak a szovjet katonáknak a fiaival és unokáival, akik

hajdanán még ellenségként álltak szemben nagyapáinkkal és dédapáinkkal ezen a tájon. Lehet, hogy az expedíció tagjai és az őket segítő orosz emberek a jövőben egy kicsit talán nagyobb érdeklődéssel fogják olvasni a másik országból jövő híreket? Az expedíció még véget sem ért, amikor a résztvevők fejében megfogant a gondolat, hogy következő alkalommal januári időszakra kéne szervezni az expedíciót. Akkor talán a Don partján vívott januári harcok is jobban „érthetővé” válnának!?

FELHASZNÁLT IRODALOM

Becze Csaba: „A pokol tornácán”, Paktum Nyomdaipari Társaság, Budapest 2006

Dombrády Lóránd – Tóth Sándor: A Magyar Királyi Honvédség 1919–1945, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest 1987

Szabó Péter – Számvéber Norbert: A keleti hadszíntér és Magyarország 1941–1943, Püedlo Kiadó, Budapest 2009

A magyar 2. hadsereg előrevonásának és utánpótlásának fontos állomása volt Kijev. A város vasútállomása 1942-ben...

... és ugyanaz a helyszín 2012-ben

Magyar 20 mm-es 36M nehéz (páncéltörő) puska tüzelőállásban a Don menti harcok során 1942 szeptemberében

A scsucseji hídfő egykori magyar állásainak magasságában a szovjet offenzíva során az egyik közeli mocsárban személyzetével együtt elsüllyedt T-34/43 típusú harckocsi hirdeti a győztes szovjet 18. önálló lövészhadtest dicsőségét